

ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

До 185-ї річниці Павла Чубинського

*Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люде скажуть, люде зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.*

Тарас Шевченко

Павло Чубинський (1839 – 1884) – всесвітньої слави вчений-етнограф, поет і журналіст, юрист, активний діяч українського національного руху на Правобережній Україні, автор тексту Державного гімну України «Ще не вмерла України».

Відома українська громадська і культурно-освітня діячка, педагог Софія Русова (1856–1940) констатувала: «Чубинський витворив фанатиків фольклору та етнографії, таких як Новицький з Катеринослава та Манжура з Харківщини. Його праця захоплювала всі верстви громадянства. Наче якась ціла національна течія пробігла по Україні разом із товстими зшитками, записаними українськими народними піснями та казками. З'явилися перші бруньки національної свідомості. Цей рух захопив і мене». Ці спогади писала донька шведа Ліндфорса і французьки Жерве, яка пропагувала ідею українізації шкільної та позашкільної освіти в Україні та очолювала департамент освіти в Українській Центральній Раді.

Іван Франко відзначав, що Чубинський зібрав величезний етнографічний матеріал, який ліг у підмурівок усіх подальших досліджень з етнографії в Україні. Він зарохував Чубинського до найвидатніших вчених, які посіли почесне місце в українській науці.

Доречно також згадати цікавий факт. Професор етнології вищої школи в Гетеборзі Вальдемар Мюнгмен 2 березня 1929 року написав лист до Етнографічної комісії Української Академії Наук, в якому просив надіслати йому

деякі матеріали на тему його наукової праці. Серед авторів світової літератури, яку він уже простудіював, учений називає Чубинського. Таким чином за Чубинським закріпилася слава людини з великими історичними заслугами.

Павло Чубинський народився 27 січня 1839 року на хуторі недалеко від Борисполя (нині ця територія в межах міста) на Київщині. Походив з української шляхти. Його давнім предком був козак Іван Чуб, похований у Борисполі. Середню освіту здобув у Другій Київській гімназії. В 1861 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького університету і дістав ступінь кандидата юридичних наук. Дослідження народно-правових звичаїв в Україні виразно вказувало на спрямування наукових інтересів молодого автора, тісно пов'язаних з життям і побутом рідного краю. В студентські роки Чубинський приєднався до петербурзької української Громади, що гуртувалася навколо редакції журналу «Основа». На їх зібраннях він мав нагоду особисто познайомитись з Миколою Костомаровим, Пантелєймоном Кулішем, а насамперед – Тарасом Шевченком, який завжди залишився для нього духовним вчителем.

Шевченко мав пістет до української народної творчості, оскільки сам вийшов із селянського середовища. Він записував народні пісні, легенди, перекази, прислів'я, приказки протягом усього свого життя. Знання фольклору збагатило поетичну творчість Шевченка рядом мотивів, образів, сюжетів, настроїв, розширило його кругозір, тематику творів, наповнило їх співучістю народної пісні. Серед своїх друзів поет користувався славою визнаного співака, тонкого інтерпретатора народної пісні. У Шевченка був добрий голос, співав він проникливо, глибоко відчувачи зміст пісні, її душу. «Наче тепер бачу, – згадує один із сучасників, – як інколи було під кінець пісні затремтять його голос і на довгі вуси його скотяться з очей сльози». Спів Шевченка вразив княгиню Варвару Рєпніну «своєю глибокою задушевністю», «м'який, сповнений суму голос нашого Кобзаря (баритон з високими теноровими нотами) мимоволі проймав душу». Пісні, які цитує або творчо переосмислює Шевченко у своїх поезіях і прозі, – це частка духу самого Шевченка, його внутрішнього світу, наслідок його органічних зв'язків з народною піснею.

Використовуючи кращі зразки української народнопісенної творчості, Шевченко вбачав у них могутній засіб морального впливу на народ, виховання в ньому патріотизму, чуйності, відчуття прекрасного і, загалом, кращих рис національного характеру.

Перебуваючи під потужним впливом універсальної могутньої постаті Шевченка, Павло Чубинський з юності захопився вивченням народного побуту, звичаїв, фольклору, почав писати вірші і записувати народні пісні. Після завершення навчання в університеті Чубинський повертається в Україну і поринає у вир суспільного життя. Серед української молоді все більшої сили набирав національно-визвольний рух, зацікавлення історією славного козацького минулого, віковичними традиціями, міцніло бажання вибороти волю рідному українському народу. Ясна річ, царська охранка пильно стежила за «неблагонадійними» особами, причетними до волелюбних змагань. До таких неблагонадійних потрапив і Павло Чубинський. За ним встановили таємний нагляд, почалися переслідування, обшуки. Перебуваючи в епіцентрі зіткнень з імперсь-

кими силами, на хвилі патріотичного піднесення, Чубинський у вересні 1862 р. написав свій доленосний вірш «Ще не вмерла Україна», де прозвучав могутній заклик до боротьби за свободу.

Як заступник голови та секретар Київського географічного товариства Чубинський збирав матеріали про життя та побут українців. За українську народницьку пропаганду серед селян Київщини в 1862–1869 рр. потрапив на заслання в Архангельську губернію. Важко пережив юнак неволю. Його вірші і листи до близьких пройняті тугою за рідним краєм, свідомістю марно втрачених років, котрі можна було б використати для науки і праці на користь Україні. Втім, і тут, «над Білим морем», працюючи на різних чиновницьких посадах, він не полишає улюбленої справи: досліджує побут місцевого населення, бере участь в експедиціях по північних губерніях, обстежує Печерський край, стає секретарем Архангельського статистичного комітету та редактором «Архангельских губернских ведомостей», де публікує ряд народознавчо-дослідницьких статей. За наукові здобутки й досягнення в галузі етнографії та статистики його обрано у 1869 р. дійсним членом Імператорського Російського Географічного Товариства (ІРГТ).

Після повернення із заслання в Україну Чубинський знову опиняється у центрі громадського й наукового життя. Він – людина надзвичайної енергії, веселої запальної вдачі, прекрасний оповідач, та, мабуть, передусім – чудовий організатор, котрий умів гуртувати навколо себе численних однодумців.

У 1869–1870 рр. Павло Чубинський очолив грандіозну експедицію для збирання етнографічно-статистичних матеріалів Південно-Західного краю. Ішлося перш за все про Київську, Подільську і Волинську губернії. Дослідження поширилися також на Полісся, Холмщину, Підляшшя та інші регіони. Експедиції передувала значна підготовча робота. Чубинський розробив чітку програму збирання матеріалів і розіслав місцевим кореспондентам. Для її виконання було залучено велику групу етнографів і фольклористів, сотні збирачів.

Наслідком проведеної експедиції стали сім томів праць. Вони містять цінні і різноманітні етнографічні та фольклористичні матеріали: легенди, казки, обрядові й побутові пісні, народний календар, огляд говорів, особливостей їжі та одягу, дані про проживання поляків та євреїв, волосні суди тощо. Цікаво, що в опрацюванні згаданих томів взяв участь композитор Микола Лисенко. Ці сім томів матеріалів, зібраних за два роки, належать до найважливіших здобутків української етнографічної спадщини: т. I – Вірування, народні забави, приказки, загадки й чари; т. II – Казки й анекдоти; т. III – Народний календар, веснянки, обжинки, колядки; т. IV – Уродини, хрестини, весілля і похорони; т. V – Народні пісні; т. VI – Юридичні звичаї; т. VII – Про народності, що живуть в Україні. Чубинський особисто записав 400 народних пісень, про що згадується в передмові до першого тому.

Саме Чубинський став головним ініціатором відкриття у 1873 р. Київського Південно-Західного відділу ІРГТ, працював його діловодом, а з 1875 р. – заступником голови. Завдяки наполегливості й енергії Чубинського Відділ видав два томи Записок. Серед авторів опублікованих тут розвідок, крім імені самого Чубинського, зустрічаються такі відомі імена, як Володимир Антонович, Михайло Драгоманов та ін.

За задумом Чубинського і здебільшого під його енергійним керівництвом 2 березня 1874 р. здійснено перший одноденний перепис мешканців Києва. Завдяки продуманій організації, залученню до співпраці (як регістраторів)

студентської молоді, захід увінчався відмінними результатами – відтворенням рельєфної картини населення українського міста. До слова, варто звернути увагу на участь у згаданому переписі молодого студента Федора Волкова, котрий називав Чубинського своїм учителем. Згодом, під своїм справжнім прізвищем, відмовившись від його зрусифікованої форми «Волков», Федір Кіндратович Вовк (1847–1918) – професор французької Сорбонни, лауреат багатьох міжнародних премій, кавалер найвищої нагороди Франції – Орден Почесного Легіону – став одним із світочів світової етнології. Щоправда, через свої національні переконання він був змушений діяти поза межами України – в еміграції.

Етнографічні праці Чубинського були високо оцінені міжнародними науковими колами. У 1875 р. він отримує золоту медаль «Міжнародного етнографічного конгресу» в Парижі.

Етнографічно-статистичні дослідження – це лише одна сторінка суспільно-корисної діяльності Чубинського. Інша, не менш важлива, – його членство в київській Громаді. Це товариство було організоване у 1858–1860 рр., у період особливого піднесення національної свідомості. Воно збило найвидатніших представників української наукової і мистецької еліти того часу. До Громади входили М. Драгоманов, П. Житецький, О. Кістяківський, Л. Ільницький, М. Лисенко, М. Старицький та багато інших. Громада ставила за мету передусім просвітницьку діяльність серед населення, відстоювання права на національну окремішність. Ініціювала складення великого словника української мови, видання підручників, збірок народних пісень і т. ін.

Прикметно, що діяльність Київського відділення ІРГТ та Громади часто перетиналася, як, наприклад, у проведенні в Києві 1874 року масштабного III Археологічного з'їзду, на якому виступав славетний кобзар Остап Вересай. Адже їхні цілі – утвердження наявності окремішньої, самодостатньої української нації, збереження народних традицій – збігалися у засадах і чимало діячів були водночас членами обох товариств.

Різнобічна обдарованість та невичерпна енергія Чубинського виявлялася в найрізноманітніших сферах. Зокрема, у Києві він приєднався до гуртка аматорів, які на чолі з Миколою Лисенком та Михайлом Старицьким організовували у будинку сестер Ліндфорс українські музично-драматичні вистави. Чубинський і сам грав на сцені, а ще більше допомагав ентузіастам як досвідчений консультант і режисер. Саме в такій якості він став причетним до постановки у 1873–1874 рр. першої опери Лисенка «Різдвяна ніч».

А ще в душі Чубинського жив поет. Особливо захоплювався віршуванням у молодості. 1871 р. в Києві вийшла друком збірка його віршів «Сопілка Павлуся». Вміщені тут ліричні поезії приваблюють безпосередністю викладу та щирістю почуттів.

Тим часом над українським національно-визвольним рухом густішали зловісні хмари. У пресі дедалі частіше з'являються статті, в яких піддається нищівній критиці діяльність Київського відділення ІРГТ, нібито заснованого задля поширення «українського сепаратизму» та проведення III Археологічного з'їзду (мовляв, з такою ж метою), а також і перепису населення, оскільки він засвідчив, що багато киян вважає українську своєю рідною мовою.

У 1876 р. грянув лихозвісний Емський указ, а з ним – заборона публічного вживання української мови, українських театральних вистав, концертних виступів, друку. Закрито Громаду та Південно-Західний відділ ІРГТ, а також рекомендовано видворити з України найбільш «не-

безпечних для режиму» діячів українського руху – Михайла Драгоманова та Павла Чубинського. Зрештою Михайло Драгоманов опинився за кордоном, а Павло Чубинський, уже вдруде насильно відірваний від рідної землі, був вимушений переїхати до Петербурга, де дістав посаду у Міністерстві шляхів. Через переживання, ностальгію і несприятливий клімат його здоров'я значно погіршується. Дружам з чималими труднощами вдається добитися дозволу, щоб у 1879 р. Чубинський зміг повернутися на свій рідний хутір. Проте він уже важко нездужав, і 26 січня 1884 р., лише за один день до власного 45-річчя, його не стало.

Доля відвела Павлу Чубинському коротке життя. Однак внесок, зроблений Чубинським у народознавство, важко переоцінити. Його етнологічні і фольклористичні дослідження донині слугують важливим підґрунтям розвитку української наукової думки. Та найголовніше, що в усій його науковій і громадській діяльності простежуємо безмежну відданість українській національній ідеї. Тож і не дивно, що його вірш «Ще не вмерла Україна», цей концентрований вияв патріотичних почуттів, підкорив рідкісну для поезії вершину – став символом української нації.

Пісенним символом народу може стати лише такий твір, де поетичний текст і музика становлять органічну художню цілісність, бездоганно точно й чітко відтворюють національну ментальність, здатні підняти на подвиги, на боротьбу за свободу. Як правило, подібних висот сягають у своїй творчості митці, чиї помисли резонують із сподіваннями народу, його волелюбними прагненнями. Саме такі були й автори національного, а тепер Державного Гімну України – «Ще не вмерла Україна» – поет Павло Чубинський і композитор Михайло Вербицький.

Творча спадщина М. Вербицького – одне з найцінніших надбань української культури. Він народився на Надсянні біля Перемишля і належить до яскравих представників української композиторської школи. Ще за життя Вербицький здобув визнання як талановитий музикант, творець улюблених і добре знаних хорів, солоспівів, популярної театральної музики. Станіслав Людкевич відзначав: «Вербицький для нас є не тільки музикантом, а й також символом нашого національного відродження в Галичині». Величезна популярність творів Вербицького і передовсім найславетнішого – «Ще не вмерла Україна» пояснюється тим, що зміст вірша повністю відповідав світоглядним позиціям композитора – митця-патріота. До того ж поява цієї пісні безпосередньо пов'язана з потужною хвилею патріотичного піднесення, що прокотилася по всій Україні під впливом вогненного слова Тараса Шевченка. Цьому сприяв і певний збіг обставин.

Поезія Чубинського «Ще не вмерла Україна» була опублікована у 1863 р. (без авторського підпису) у львівському літературно-політичному віснику «Мета», де відкривала добірку вміщених тут поезій Шевченка. То ж не дивно, що «Ще не вмерла Україна» довгі роки сприймалася галицьким середовищем, в тому числі, очевидно, й Михайлом Вербицьким, як твір Великого Кобзаря. Тим більше, що за духом і навіть лексичними зворотами вірш цілком відповідав поетичній манері геніального співця українського народу.

За музичним стилем «Ще не вмерла Україна» Вербицького є типовим зразком ранньої романтичної творчості, де класичне гомофонне чотириголосся, чітка мажоро-мінорна система органічно поєднуються з характерними українськими мелодичними інтонаціями, властивими для українських народних пісень, старовинних кантів і псалмів. Все разом надає музиці піднесено урочистого і водночас щирого, задушевного характеру.

Таким чином Павло Чубинський та Михайло Вербицький своїм твором «Ще не вмерла Україна» символізують єдність волелюбних устремлінь і поривань українців Сходу і Заходу України, їх бажання до злуки, до об'єднання в єдиній державі. Офіційний статус Державного Гімну України цей хор одержав у 1992 р., а у 2013 р. ЮНЕСКО визнало український Гімн найкращим у світі. До рейтингу увійшли національні гімни 193 країн. Гімн України здобув перше місце у загальному рейтингу, де бралися до уваги чотири показники і по двох із них український гімн отримав найвищий бал, а саме: милозвучність, гармонійне поєднання музичної та текстової частини. Високий бал також був за оригінальність музичного рішення та цілісність твору. Загалом до першої десятки найкращих національних гімнів світу увійшли Україна (1-ше місце), Нова Зеландія (2-ге), Південна Африка (3-ге), Австралія (4-ге), США (5-ге), Канада (6-ге), Великобританія (7-ме), Іспанія (8-ме), Франція (9-те), Японія (10-те).

І насамкінець хочеться знову прочитувати спогади Софії Русової, яка особисто знала Чубинського: «Ось стоїть переді мною могутня постать Павла Чубинського, організатора Південно-Західного Відділу Імператорського Географічного Товариства. Високий, чорнявий, з чорними очима, з густими бровами, низьким гучним голосом, з владними рухами, високим чолом, тип організатора, що добре знає те, що організує, уміє володіти людьми і провадить свою справу через усі перешкоди. Ні постійні переслідування уряду, ні заслання до Архангельської губернії не змогли охолодити його відданості Україні. Він так хотів у ті глухі часи виявити всю багату індивідуальність її народу, усю красу її фольклору! Але це давалося йому нелегко. Як часто ці перешкоди викликали навіть серцеві напади в нього! Від хвороби серця і помер цей велетень української етнографії». Та не померла пам'ять про Павла Чубинського – вченого-патріота, гідного сина України.

Оксана ЗАХАРЧУК

Оригінальний текст Чубинського (сучасна орфографія)

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!
Ще нам, браття-молодці, усміхнеться доля!
Згинуть наші вороги, як роса на сонці;
Запануєм, браття, й ми у своїй сторонці.

Приспів:

Душу, тіло ми положим за свою свободу
І покажем, що ми браття козацького роду.
Гей-гей, браття миле, нумо братися за діло!
Гей-гей, пора встати, пора волю добувати!

Наливайко, Залізник і Тарас Трясило
Кличуть нас із-за могил на святе діло.
Ізгадаймо славу смерть лицарства-козацтва,
Щоб не втратить марне нам свого юнацтва.

Приспів.

Ой Богдане, Богдане, славний наш гетьмане!
Нащо віддав Україну москалям поганим?!
Щоб вернути її честь, ляжем головами,
Назовемся України вірними синами!

Приспів.

Наші браття слав'яне вже за зброю взялись;
Не діжде ніхто, щоб ми позаду зістались.
Поєднаймося разом всі, братчики-слав'яне:
Нехай гинуть вороги, хай воля настане!

Приспів.